

FERGE ZSUZSA

UTÓLAGOS CSATLAKOZÁS A KOLOSI-SZELÉNYI PÁRBESZÉDHEZ

A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEKRŐL

Kovács Imre, a beszélgetés szervezője engem is meghívott a június 24-i beszélgetésre. Akkor nem tudtam elmenni, hát arra kért, hogy írásban kapcsolódjak a résztvevőkhöz. Imre kérdéseit utólag, az eredeti beszélgetés ismeretében könnyebb is, meg nehezebb is megválaszolni. Örültem volna, ha akkor eleget tudtam volna tenni Imre felkérésének. Most kevésbé kínlódnék, hogy úgy tegyek, mint-ha nem ismerném partnereim válaszát, meg úgy tegyek, mintha a válaszom spontán lenne. Egyik próbálkozás sem sikerülhetett. Természetesen minden válasznál befolyásol a beszélgetés teljes leírt nyers szövege. Végül, de nem utolsósorban: nem lehet spontán az, amin van időm (ha mindig kevés is) elgondolkodni, és aminek alkalmasint utána tudok nézni.

Kovács Imre: ...Hadd kérdezzem tehát először is meg, hogy vagytok? ...hogyan érzitek magatokat 2014 nyarának magyar társadalmában?

Ferge Zsuzsa: Nem tudom szétválasztani a köz-énemet meg a magám-énemet még ennél a kérdésnél sem. Személyesen, köszönöm szépen, jól vagyok – a nyarat egy kertben töltöttem, sokat voltam a családommal, unokákkal, dédunokákkal. Ez csoda. De az én szakmámban, a szociológia és szociálpolitika határán, és főleg, ha a gyerekek sorsa áll a munka középpontjában, nem tudom csak a kertemet ápolni. Szentimentálisan úgy is mondhatom, hogy minden megkent vajás kenyérenél eszembe jutott: milyen sok gyereknek nem jut se vaj, se szalámi, és olykor még kenyér sem. Kevésbé szentimentálisan: kollégáimmal együtt augusztus végén fejezzük be a *Civil jelentés a gyerekesélyekről* 2013-as kötetét, ami ezt az érzést sok konkrét adalékkal alátámasztja. Ebben olyasmikkel foglalkozunk, hogy mit vállalt Magyarország a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiában a gyerekek és szegények sorsát illetően, ebből eddig mi valósult meg, és mire látunk a továbbiakban esélyt. Talán nem meglepő, hogy a kép szomorú, és kicsit sem biztató. Voltak kis kormányzati erőfeszítések (főleg európai pályázati pénzekből). Ám előbb a válság, utóbb rövid- és hosszú távú politikai döntések szinte minden területen szándékkal és tudatosan rontották a rosszul indulók helyzetét és esélyeit.

A kötet elkészítése nem volt könnyű. Fontos információk gyakran nem vagy alig elérhetők. Saját adatfelvételt már régen nem tudunk csinálni, ezért rengeteget „bányásztunk”, főleg a KSH, az Eurostat meg a Tárki adataiban. A KSH adatai mind hiányosabbak, és adatbázisai nehezen hozzáférhetők. Az adatközlések gyakran késnek, még az online kiadványoknál is spórolnak a részletes és rendszert alkotó csoportosításokkal. A kényesebb adatok – például a közfoglalkoztatásról – gyakran homályban maradnak. A Tárki mintája nem elég nagy ahhoz, hogy különböző típusú gyerekes család-

kat vizsgáljunk (a 2012. évi mintában összesen 600 16 éven aluli gyerek volt). Az Eurostat adatai (amelyek a tagországok statisztikai hivatalaiból származnak) a leginkább felhasználóbarátok a weben, és külön előnyük, hogy nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tesznek. A másik forrástömeget a jogi, kormányzati dokumentumok, az EU-s (EU-tól kiinduló és EU számára készített) anyagok, nyilvános dokumentumok (sajtóközlemények, internetes hírportálok anyagai, stb.) és a témánkra vonatkozó bel-és külföldi szakmai tanulmányok jelentették. A sok nehézség közül csak néhányat említek. A jogszabályok, amelyek számunkra különösen fontosak, minden szinten sebesen és rosszul nyomon követhetően változtak. A kormányzati közlemények többnyire olyan sikerjelentések, amelyeknél ellenőrizni kell, hogy pl. az „emelkedés” valóban pozitív változást jelent-e, vagy épp a terhek növekedtek. A legnehezebb annak a máig sem teljes megértése volt, hogy a szegények elleni, számtalan területen folyó háború nem esetleges mozzanatok halmaza. Mintha Kolosi Tamás is valahogyan utalna erre az értetlenségre. Szinte felfoghatatlan ugyanis, hogy létezhet egy – igaz, folyton *ad hoc* elemekkel kiigazított vagy dúsitott – tudatosan rögzített elképzelés, amely a szegény (és talán cigány) „kérdés” megoldását abban látja, hogy ezeket a csoportokat láthatatlanná teszi, a közös lakóhelyekről, iskolákból, ellátásokból, intézményekből (a börtön kivételével) fokozatosan kiszorítja egy másik, a „nemzeti” társadalmon kívüli, a legitim társadalmi tagság teljes tartalmát tagadó társadalmi térbe. A hivatalos szövegekből természetesen mindennek az ellenkezője hangzik – ezért van szükség nagyon körültekintő szociológiai elemzésekre.

A civil jelentés egy korábbi munka folyamánya. Nálam a „nyugdíjazás” nem jelentett különösebb változást. Még abba sem hagytam az egyetemi munkát, már benne voltunk a gyerekesélyprogramban egy régi és új kollégákból verbuvált pompás csoporttal, ami az MTA égisze alatt működött. A program szokatlan kombinációja volt egymáshoz kapcsolódó új kutatásoknak, az ezekre épülő szociális tervezésnek, egy szociálpolitikai program monitorozásának, és a kutatási eredmények gyakorlati alkalmazásának. Ez volt életem első és egyetlen, bár kicsit sajátos akciókutatása, ahol szabad volt „beavatkozni” a társadalmi folyamatokba. Mire ennek a tapasztalatait feldolgozhattuk volna a „tudomány” számára, a csoportot egyik napról a másikra felszámolták, nekünk pedig elvben ott kellett hagynunk a terepet. Ezért a kollégáim megszervezték a civil Gyerekesély Egyesületet. Tagjai önkéntesként valahogy elvárta a terepen elszakított szálakat, továbbá megígértük magunknak, hogy legalább két évente készítünk egy civil jelentést arról, hogyan alakul a gyerekek sorsa. E mellett sok más is foglalkoztat. Így például az, hogy hogyan tolnak egyes korábbi „jóléti” államok a büntetőbosszúálló állam felé, és hol tart Magyarország ezen az úton. És persze az egyenlőtlenség és társadalmi megosztottság nekem már örökzöld témáim maradnak. Vagyis hát úgy tűnik, nem nagyon tudom abbahagyni a munkát, amíg élek, még akkor sem, ha ezt tényleg csak magamnak csinálom, külső elvárások vagy visszaigazolások nélkül.

K.I.: A második apropóját a mai délelőttnek az adja, hogy sok kutató összefogásával elkezdünk egy kutatási projektet, melynek az egyik motiválója az volt, hogy mindenütt a világban, de a magyar szociológiában talán még erősebben az egyenlőtlenség, struktúrakutatások jelentették a társadalomról való szociológiai beszédmód egyik fő vonulatát. Úgy gondoltuk, hogy ezek a kutatások mára egy kicsit elfáradtak. A te könyved¹ 2000-ben jelent meg erről a témáról, utána leginkább olyan olvasmányélményeim vannak, szerencsére a fiatalabb korosztályoktól is, amelyek újítani akarnak, keresik az utat, mit lehetne csinálni. Ferge Zsuzsa is megpróbálta a tőkeviszonyokat átforgatni stratifikációs modellekbe, de hát ezek „csak” útkeresések. Úgy gondoltuk, hogy a szakma legnagyobb tapasztalattal rendelkező képviselőinél rákérdezzünk arra, hogy ők hogyan is képzelnék el a társadalmi egyenlőtlenség kutatások megújítását. Nem azt kérdezném tehát, hogy visszafele mi történt, mert azt hiszem, akkor tartjuk tiszteletben az életműveteket, ha azt kérdezzük, hogy hogy mehetnénk innen előre. Mit lehetne tartalmi, módszertani értelemben is kezdeni az egyenlőtlenségkutatással? Sok-sok kritikát kapott a fiataloktól az, amit csináltatok, csináltunk, keresik az utat, egy paradigmán, két paradigmán, három paradigmán belül. Ti hogyan csinálnátok most egy egyenlőtlenségkutatást, ha úri kedvetek, időtök és esetleg még anyagi forrásaitok is ezt lehetővé tennék?

F.Zs.: Bonyolult ügyek ezek, sokféle választ hívnak elő. Hát először is, itt a generációs kérdés. Annak nagyon örülök, hogy a fiatalok, az utánunk jövők új utakat keresnek, akár a szokásos generációs konfliktusként élük ezt meg, akár a változás természetes folyamataként. (Zárójelben: a generációs konfliktus valószínűleg erősödni fog. Az emberi életkor, sőt, a minőségileg elfogadható életkor meghosszabbodott, vagyis sokkal több az idős társadalomtudós, ezen belül szociológus, mint valaha volt. Elfoglaljuk a jobb helyeket, elszívjuk az érdeklődés egy részét, gátoljuk a fiatalabbak érvényesülését. Eközben Magyarországon még súlyosbítja a helyzetet, hogy a társadalomtudományok elfogadottsága csökken. Ezzel a fiatalok számára még a munkahely-hiány is nő, hiába mentünk mi nyugdíjba.)

De azt hiszem, az útkeresés nem feltétlenül korszecifikus. Az egyik legizgalmasabb élő szociológusnak Zygmunt Bauman tartom. Közel 50 éves volt, amikor Angliában végre megtapasztalhatta, mit jelent a gondolkodás szabadsága és jó íze. Most, a 90. éve felé tartva, tucatnyi újat hozó könyv után, élő bizonyítéka annak, hogy a kor előny is lehet, és hogy a szociológiai gondolkodásra egyre nagyobb szükség van. Ha válság van, akkor az nem annyira a szociológia, mint a társadalom szinte folyamatos, ma felerősödő válsága. A mai válságot, a növekvő egyenlőtlenségeket, individualizációt és gyengülő kötéseket, a társadalmi szétesést, az egyre növekvő szorongást és biztonsághiányt kelle-ne megértenünk. Azt, hogy tényleg kicsúszott-e az emberiség kezéből minden eszköz, hogy valahogyan kezelni tudja saját sorsát. Bauman szociológiája ennek az irányíthatatlan sorsnak a tagadása. A szociológusnak fel kell dolgoznia az emberi tapasztalatokat, és másoknak is eszközöket kell adnia, hogy megértsék saját életük értelmét és lehetőségeit. Igen, azért, hogy legalább el tudják képzelni a

¹ Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. Budapest: Osiris.

változtatás lehetőségét – hiszen nagyon nem jó úgy, ahogy van. Ehhez a szemlélethez hozzátartozik a ráció igenlése is, ha morállal és a világ varázstalanításának tagadásával párosul, és hozzátartozik egy határozott, világos, humanista értékválasztás.

Innentől számos örökzöld vitába ütközünk arról, hogy mi a tudomány? Tudomány-e a szociológia, ha nem követi a természettudományok tudományosságát? Kell-e, létezik-e értékmentes szociológiai kutatás? Mi a struktúra meg a kultúra viszonya? Mi az, hogy „normál” szociológia, illetve mit jelent az, hogy elsodródunk a humán tudományok felé? Minderről bizonyára hárman háromfélét gondolunk. Az én meggyőződésem az, hogy nincs, és nem lehet értékmentes szociológia. Sőt, de ezt már kimondani is félek, a szociológiának kevés értelme van, ha nem vállalja fel (többek között) társadalomkritikai felelősségét. Azt is gondolom, hogy a tudományosság nem a matematikai modellezéssel kezdődik és végződik. Nem lehetünk olyanok, mint a természettudományok, hiszen a csillagok meg a kecskék nem tudják, hogy vannak. Az embereknél a tudat mindenbe beleszól, ahogyan ezt ezerszer elmondták már. A megfigyelés kényszere, a tények gyűjtése minden tudomány közös eleme. A természettudományok lényege (már amikor erre lehetőség van – ami a matematikában mondjuk a szó szoros értelmében nem igaz) a kísérletezés, a hipotézisek tesztelése próbákkal és ellenpróbákkal. Emberekkel azonban tilos, a társadalmakkal (a mi tapasztalataink alapján) nemigen szabadna kísérletezni. És tudomásul kellene venni, hogy a szociológia nem magáért való tudomány. Ha van értelmes mondanivalónk a társadalomról, ezt közérthetővé kéne tenni. Az atomfizika a szakembereknek szól – de az atombombák és még pusztítóbb fegyverek fejlesztése és gyártása közügy. Ugyanez igaz az egyenlőtlenségekre és az ellenük való küzdelemre.

A struktúra, mint összetartozók halmazainak kapcsolódó és nagyjából hierarchikus rendszere valóban mind kevésbé értelmezhető egy egyre inkább „cseppfolyós” világban. De az egyenlőtlenségek, a szegénység-gazdagság, az új létbizonytalanságokkal jellemzett prekariátus azért valamilyen értelemben strukturáló tényezők. A kauzalitással meg furcsán vagyok. Nem tudom, hogy valóban ez-e a tudomány egyetlen, vagy fő kritériuma. Az ok-okozati összefüggések körkörösök is, meg végtelenek is. Minden megtalált ok maga is valaminek az okozata, és a „végső okot”, hogy „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? miért szárad le, hogyha újra nő?” még senkinek sem sikerült megválaszolnia. Azután úgy látom, bizonyos ok-okozati összefüggések felfedésére azért van eszközünk. A szokásos panel-vizsgálatok bizonyos problémáit egyre jobban oldják meg az ún. kohorsz kutatások, mint amilyen az angol *Millenium Cohort Study*. (Ez már a negyedik. Fantasztikus és elérhető adathalmaz. 19 ezer körüli minta a 2000-ben született csecsemőkről, akiket meghatározott terv szerint követnek, időről időre új kérdőívekkel bővítve az adatokat.) Végül pedig azt hiszem, hogy ha valahol, akkor a jelenségek magyarázatánál korlátlan helye van a szociológiai képzeletnek.

Én egy későn felismert csapdában érzem magam. A munkámat statisztikusként kezdtem. Különös szerencsémre abban a hivatalban lehetőség nyílt arra, hogy az akkoriban égető valóságos kér-

désekre statisztikai felmérésekkel keressünk választ. (Pontosabban: más törvényes lehetőség, mint a statisztika, nem is igen volt.) Az első rétegződés-felvétel olyan kérdésekből született, hogy miféle (értelmezhetetlen) osztályokról beszél a politika, vagy miért mondja, hogy ez az egyenlőség társadalma, miközben a kis háztartásstatisztikai füzetekből ennek az ellenkezője látszik. Kaptunk válaszokat, amelyeket bizonyos korlátok közt nyilvánosságra is lehetett hozni. Az adatok értelmezésénél aztán át kellett lépnem az akkor nálunk nem-létező szociológiába, amit sosem tanultam. Talán épp más perspektíva híján, de a strukturális közelítés és az egyenlőtlenségek meghatározó jelentősége a szociológiai gondolkodásom centrumában maradtak, a számok pedig e gondolkodás talpköveivé váltak. (Igaz, én sokáig nem mertem struktúrának hívni azt, amit inkább leíró rétegződésnek tekintetem. Kár, hogy ezt a jó szokást részben feladtam.)

A csapda az, hogy ezek az alapok sokáig megnehezítették, hogy erről a szintről elmozduljak az általánosabb felé is, meg a konkrétabb felé is. Az általánost sokféle módon lehet érteni. Egyszer akkor beszélgettem Bourdieu-vel, amikor az *Örökösök* (*Les héritiers*) után, ami 1964-ben jelent meg, a társadalmi újratermelésről (*La reproduction*) írták Passeronnal a könyvüket. Az *Örökösök* egy empirikus kutatás elemzése volt. A *Reproduction* ugyanarra az adatfelvételre támaszkodott, de ahogy Bourdieu fogalmazott, „most kiveszem az építmény mellől az egész állványzatot”. Ebből az oktatási rendszer olyan elemzése született, amelynek központi fogalmai, az újratermelést segítő szimbolikus erőszak és a habitus, nem a matematikai modellek, hanem a szociológiai képzelet termékei. A számok nélkülözhetetlenek. Szükségesek, de nem elégségesek a szociológiai képzelethez. Én néha úgy érzem, hogy a számok kalodába zárnak, amiből szeretnék kilépni. A konkrétságon meg azt értem, hogy világossá kell tenni, a számokban emberekről és emberi sorsokról van szó, és azt is meg kell érteni, hogy ők hogyan kerültek az adott helyzetekbe, vagy hogy hogyan élnek meg azokat. Utasi Ágnes meg Losonczi Ágnes ezt sokkal korábban tudták – az irodalomról nem beszélve. Závada Pált biztosan ez a hiányérzet vezette át az irodalomba, ahol fantasztikus új valóságokat hozott létre. Én a különböző közelítéseket nem tudtam összekapcsolni. Ezért aztán elmaradt egy csomó kérdés, amelyre a saját eszközeimmel nem tudtam volna válaszolni.

Sokat írtunk a (felfelé irányuló) társadalmi mobilitásról, és lehet, hogy ez a „legtudományosabb”, mert leginkább modellezhető szociológiai terület. De máig nem tudunk eleget arról, hogyan éltek meg a változásokat a férfiak, nők és a gyerekeik, mit jelentett a faluból városba költözés, hogyan hatott mindez a kapcsolataikra, a vágyaikra és a terveikre. A lefelé mobilitás megéléséről azért tudhatunk kicsit többet, mert a pozíciót veszítők eleve magasabb kulturális szinten voltak, jobban tudták saját helyzetváltozásukat maguk és mások számára értelmezni. Utaljak Esterházy Márk-jára? Arra sem kerestünk választ, hogy ha a társadalmi helyzetek újratermelődése a fő társadalmi szabály, akkor hogyan értelmezendő a mobilitás? Itt a jól ismert társadalmi-kulturális-gazdasági tényezőkön túl a mikrohatásokig, kapcsolatokig, önéletrajzi mozzanatokig, irodalmi tanúságtételekig sok mindent

egybe kéne kevernünk. Ebben az esetben sem hiszem azt, hogy ha a számszerűsíthető változóink csak a mobilok és nem mobilok közti különbségek felét magyarázzák, akkor a többiért a „genetika” felelős – illetve nem tudom, mit is értünk genetikán.

Nincsenek szociológiai kérdéseink és válaszaink arról, hogy miért fogadta el a mindenkori többség a mindenkori – gyakran embertelen vagy erkölcstelen – uralmakat, miközben azok ideológiai töltése radikálisan változott, és hogyan változtak eközben a szociológiai törésvonalak. A politológia, sőt a filozófia is sokat feltesz az utóbbi kérdések közül, de a válaszok más összefüggéseket mutatnak, mint amilyenekre talán a szociológia képes lenne. Visszamenőleges lelkiismeret-furdalásom legkevésbé az egyenlőtlenségekkel kapcsolatban van. Az első perctől tudtam, és amikor és ahogyan lehetett, meg is írtam, hogy az egyenlőség politikailag nagyszerű jelszó, ám szociológiailag csak az egyenlőtlenség fogalma értelmezhető. A jelentős egyenlőtlenségek társadalmilag betegítenek, ugyanúgy, mint a szabadság hiánya. (Igaz, az utóbbiról sokáig nem lehetett beszélni.) Piketty könyve az egyenlőtlenségek növekedéséről azért különösen pompás, mert most végre az érdeklődés középpontjába került a téma. Igaz, főképp csak a jövedelmi-vagyoni oldala, holott az egyenlőtlenség is ezerarcú. Sajnos, ez a világsikerű könyv is következmények nélkül fog maradni. E sok kitérő után megpróbálok egyenesen is válaszolni a kérdésedre: hogyan folytatnám az egyenlőtlenség-kutatásokat?

- Megpróbálnám feltérképezni, hogy a társadalmi és fizikai életesélyek szempontjából az egyenlőtlenségek mely típusai, ha tetszik dimenziói fontosak, és miért. (A társadalmi és fizikai életesélyek számomra kulcsfogalmak.) Persze, nem csak tárgyasult összetevők vannak, mint a pénz, a lakáshelyzet, a táplálkozás vagy az iskolázás, hanem olyasmi is, mint a szubjektív jóllét, elégedettség, ha tetszik, a ma divatos boldogságérzés, vagy a jogtudat (nem jogismeret) és a méltóság-tudat.
- Megpróbálnám megvizsgálni, hogy a dimenziók közül melyik hogyan mérhető (ha egyáltalán!), ha nem számszerűsíthetők, akkor hogyan jellemezhetők. Ilyen vizsgálódások alapján valamit lehet mondani – hol metrizálva, hol nem – a társadalmi távolságokról.
- Meg kellene magyarázni, melyik egyenlőtlenség miért fontos, mi a baj velük, melyikből mi következik a társadalmi és fizikai életesélyekre nézve, illetve a társadalom minőségére nézve? Ha ezeket a vélekedéseket alá akarjuk támasztani, akkor mérhetetlen mennyiségű kutatás kell.
- Mi, kutatók, ha tetszik kívülállók, úgy látjuk, hogy az egyenlőtlenségek rontják a társadalom minőségét, valószínűleg gazdasági hatékonyságát is, biztosan rombolják a demokráciát, stb. Ezt a következményeknél már elmondtuk. De mit gondolnak az érintettek „lent”, és talán „fent” is? Mekkora egyenlőtlenségek viselhetők el? Úgy tetszik, akármekkorák – hiszen mindig mindenhol szinte végtelen ideig elviselték őket. Ma Magyarországon zokszó nélkül, vagy legalábbis látható politikai konfliktusok nélkül viseli el a növekvő többség az egyre nagyobb egyenlőtlenségeket. Miként a szabadságtól megfosztást is.

- És ha a szenvedő felek mindezt elviselik, akkor mi ennek a magyarázata? Mi ebben a szerepe a szimbolikus erőszaknak, mi a reprodukciós mechanizmusoknak, a belénk szervült „habitusnak” (ami a szocializációs folyamat kemény magja), mi az ismeretlentől való félelemnek, stb. Azt hiszem, a létbizonytalanságtól, pontosabban a megélhetés elvesztésétől való egzisztenciális félelem is valahogyan összekapcsolható a szimbolikus erőszakkal, hiszen folyamatos látens, ki nem mondott fenyegetés. Ha az összekapcsolás lehetőségében nincs igazam, akkor a létbizonytalanság miatti szorongás önálló, ma talán a legfontosabb tényezője a látszólagos nyugalomnak. Mindennek a következménye az, hogy a legjobban érintettek vannak leginkább megfosztva attól, hogy meg tudják fogalmazni, miért rossz úgy, ahogy van.
- Tovább mennék abban, de lehet, hogy már az egyik korábbi kérdés kapcsán is érinthető ez a metaszet, hogy mindez hogyan hat az egyénekre, családokra, lelki egészségre, családok szilárdságára, stb.
- Keresném, hogy mit tehetnek a társadalmi szereplők, első renden az állam, de messze nem csak az állam, az egyenlőtlenségek korlátozásáért. Csak ma már a korábbiaknál kevésbé bíznék az állam vagy a civilizáció áldásos hatásaiban, és kicsit megrendült a civil társadalomba vetett bizalmam is. Ami a hatások értelmezését illeti, engem mindig érdekelt, hogy a cselekvések hatásai tekinthetők-e valamilyen intencionált akarat következményének; vagy Merton „*unintended*”, nemszándékolt következményéről van szó; vagy ennek egy olyan variációjáról, amit (nem nagyon pontos kifejezéssel) kvázi-intencionális hatásnak hívok, ami nem szándékolt hatás, de „se nem meglepő, se nem kellemetlen azok számára, akik tehetek volna valamit egy másfajta kimenetelért”.

Nem folytatom – pedig még szó sem esett történelemről, a társadalmi individualizálásáról, versenyről és szolidaritásról, nemzetközi összehasonlításról, az egyenlőtlenség és a kirekesztés kapcsolatairól, és sok mindenről, ami majd még a kutatók eszébe jut.

K. I.: Van azért néhány olyan tényező, amire az elmondottakon túl is valamilyen választ kellene kapnunk. Az én közelítésemben egy ilyen halmaz az a fajta elosztási, redisztribúciós rendszer, amiről, valljuk be őszintén, nem csak mi, hanem a velünk együtt élő közgazdászok is vajmi keveset tudnak. Milyen kérdések azok, amiket a redisztribúció kapcsán megfogalmaznátok, hiszen az életművetek más-más korszakában ugyan, de ez a kérdés előjött, annál is inkább, mert örökzöld probléma, és enélkül nem tudjuk az egyenlőtlenségeket se értelmezni.

F. Zs.:Az állam szerepe nem csak a redisztribúció miatt fontos. Közel száz év óta sokakat foglalkoztat, hogy mi kellene, hogy legyen a nemzetállamok – mind gyakrabban egy (nemlétező) nemzetközi állam – pozitív szerepe a nemzeti és nemzetközi piacok szabályozásában, a politikai demokrácia és jogállamiság fenntartásában, a konfliktusok békés megoldásáról már nem is beszélve. Aztán, a redisztribúció nem ott kezdődik, hogy az állam eloszt, hanem ott, hogy elvesz – többnyire adó-

ban. (Nem csak a személyi jövedelemadóról van szó, hanem minden adó- és állami bevétel típusról.) Voltaképpen az adóztatás az állam legfőbb legitim eszköze az egyenlőtlenségek korlátozására. Itt már elég jól látható az állam érték-elkötelezettsége. Nem véletlen, hogy egyenes, egykulcsos, vagy épp degresszív adó, amilyen például a magyar családi adókedvezmény, leginkább az EU kelet-európai részén van. (A világban általában is ritka, illetve igyekeznek a többnyire degresszív adókedvezményeket csökkenteni.) Ha már a források ügye tisztázott, akkor kerülhet sor az állami elosztás, illetve újraelosztás kérdéseire. Ismétlem, az elvonások és elosztások mögött (feltehetően, bizonyíthatóan?) ugyanazok az államcélok és erőviszonyok fedezhetők fel, vagyis a két oldalt, valamint a köztük lévő összefüggéseket együtt kellene vizsgálni.

A redisztribúcióval kapcsolatban olyan általános kérdések tehetők fel, hogy milyen szükségletekre irányul és miért (ebben az egészség, oktatás is benne vannak); hogy milyen formában (természetben, pénzben, szolgáltatásban) történik és miért? (A szegényellátásoknál a pénz helyett a természetbeni felé mozdulás mit jelent?) Hogy milyen feltételekkel hozzáférhető mindez – ami egyre inkább kulcskérdés, mert nagyon közelről érinti a jogokat és a méltóságot. Az ún. CCT, a „*Conditional Cash Transfer*”, a feltételes készpénztranszfer a Világbank munkássága nyomán mantrává és terjedő gyakorlattá vált. (Magyarország ezen belül szeretne a Cash összetevőtől szabadulni, hiszen a szegények, úgymond, mindig rosszul költik el a pénzüket.) További kérdés, hogy az állam felelőssége-e, hogy alulról is korlátozza az egyenlőtlenségeket – jó esetben a garantált alapjövedelemmel, rosszabb esetben egy korrekt szociális minimummal. Az a 200 milliárd, amit most akar a Magyar Nemzeti Bank a „saját” pénzből egy új unortodox közgazdasági egyetemre elkölteni, félig-háromnegyedig megoldaná a tisztas szociális minimumhoz, sőt, az alapjövedelemhez közelítést is. A szociális minimum/alapjövedelem nem csak a leszakadó rétegek ügye – nagyon sok a dolgozó szegény. (Ezért szeretek több fogalmat használni a „szegénységgel” kapcsolatban.) Elég érdekes, hogy mindkét megoldás Európa-szerte és a világ számos más országában a politika napirendjén van, nálunk meg még az a kis LÉT-pénz vita is hamar elhalt, még az úgynevezett baloldal is süket volt rá. És aztán jön mindennek a hatása, az állam – Kolosi által pontosan megfogalmazott – felelőssége az adott viszonyok fenntartásában, illetve ilyen vagy olyan elmozdításában.

K.I.: Köszönöm szépen. Még a network kutatások használhatóságáról, meg az új kvalitatív technikákról kérdezem majd a kollegákat.

F. Zs.: Ezekben a kérdésekben majdnem laikus vagyok, de azt hiszem, a módszerek együttes használatára van szükség. A hálózatkutatásban (de már a szociometriában is) nagy lehetőségeket látok, pláne széteső világunkban. Még Angelusz Robival és Tardos Robival közösen beszélgettünk arról, hogy hogyan lehetne a mi rétegződés-egyenlőtlenség-struktúra (ahogy tetszik) klasszifikációs közelítéseinket és a hálózat-elemzést összekapcsolni. Igaz, ott is fenyeget a túlzott szcientizálás veszélye. Mégis kiváltságosan jó – kvantitatív és kvalitatív – módszer például a különböző típusú társa-

dalmi távolságok elemzésére vagy az individualizálódási folyamatok nyomon követésére. Aztán ennek a beszélgetésnek nem lett folytatása – s Angelusz Robival sajnos már nem is lesz.

Ami a „kvantitatívnak” és „kvalitatívnak” nevezett módszereket illeti, ez a szembeállítás is értelmezendő. „Spontánul” persze tudjuk, hogy miről van szó. Mégis, azt hiszem, hogy a „mennyi” és a „milyen” kérdései további gondolkodást igényelnének. A „mennyinek” szinte nincs értelme a „milyen” nélkül, még olyan elvont fogalmaknál sem, mint a GDP növekedési aránya, vagy a népességszám változása. A „milyen” talán (látszólag?) értelmezhető a „mennyi” nélkül, de előbb-utóbb valamit a dolog súlyáról is mondanunk kell. Ezek meglehetősen homályos szövegek, de nem állok készen sokkal részletesebb elemzésre. Valamennyire mindig láttam a magam statisztikusi korlátait. A saját tapasztalataim szerint is üdítő és gazdagító, ha a számsorokat ki tudjuk egészíteni az érintettektől származó autentikus szövegekkel, a résztvevő kutatás eredményeivel, vagy éppen fényképekkel. Újra kell gondolnunk a módszertan egyik alapkövét, hogy vigyázni kell, nehogy a kérdéseinkkel „rávezessünk” vagy „befolyásoljunk”. Bármennyire óvatosak vagyunk is, mindig beavatkozunk és befolyásolunk. Tudatosítunk dolgokat, amik annyira szervesen részei a kérdezett életének, hogy külön, önálló kérdésként sosem gondolkodott róluk. Ezért talán ennek a befolyásolásnak a szerepét, lehetőségeit, hatásait, kárait és hasznait kellene jobban megértenünk. Már sokan ráléptek erre az útra – izgalmas kaland.